

ОСОБЛИВОСТІ ЗИМОВОГО ЖИВЛЕННЯ ЗАЙЦЯ СІРОГО (*LEPUS EUROPAEUS* PALL.) У ЛІСОВИХ УГІДДЯХ ЖИТОМИРЩИНИ

Розглянуто особливості живлення зайця сірого у зимовий період у лісових угіддях Житомирщини. Визначено видовий склад рослин, якими живиться вид у що пору. Ці матеріали є важливими для проектування проведення біотехнічних заходів. Встановлено, що у зимовий період на узліссях заєць сірий здебільшого живився чорницею (34 %), коношиною (12 %), малиною та вересом звичайним (по 7 %); у листяних лісах різних класів віку – чорницею (16 %), дроком красильним (12 %) та коношиною (8 %); у мішаних лісах – чорницею (22 %), зіноваттю руською (19 %) та дроком красильним (17 %); у чистих шпилькових лісах – чорницею (28 %), зіноваттю руською (25 %) та дроком красильним (19 %).

Ключові слова: заєць сірий, біотоп, стація, живлення, кормова база, узлісся, зимовий період.

Вступ. Заєць сірий – один з найпопулярніших видів мисливських тварин. Незважаючи на його відносно високу чисельність, чимала кількість питань, зокрема особливостей його життєдіяльності, залишаються недостатньо вивченими. До таких питань можна віднести й особливості живлення виду у зимовий період, оскільки проблем з кормами в інші пори року немає. Взимку істотно скорочується склад кормів, через сніговий покрив істотно погіршуються умови кормоздобування. Наведені у роботі результати досліджень головним чином стосуються особливостей живлення зайця сірого у лісових угіддях Житомирщини.

У безсніжні періоди на індивідуальних територіях тварини відносно рівномірно використовують кормові ресурси. Формування глибокого снігового покриву спричиняє не тільки потреба пересування тварин, а й нові способи захисту від холоду, здобування корму тощо. Між іншим, життєздатність звірів і птахів, у період суворих зим, глибокого снігового покриву і короткого світлового дня значною мірою залежить від наявності повноцінної їжі і можливості підтримки енергетичного балансу [9]. Як відомо, саме від стану зимової кормової бази значною мірою залежить і відтворювальна здатність тварин [4]. Деякі особливості живлення зайця описано і в інших працях [1, 3, 6-8].

Найбільш критичним періодом, пов'язаним з живленням зайця сірого, є зимовий, що обумовлюється обмеженістю складу кормів, наявністю глибокого

снігового покриву і, як наслідок, їх доступністю. В інші пори року браку у кормах для зайця сірого немає. У зв'язку з цим, ми й розглядаємо питання живлення зайця саме у зимовий період.

Характер живлення зайця сірого значною мірою залежить від глибини снігового покриву. У багатосніжні зими, у живленні виду, істотно зростає питома вага чагарників та чагарничків, деяких високостеблених трав. Особливо це стосується ожини, малини, чорниці, верб, полину та ін. Проте й у найсуворіші зими спостерігали живлення зайців трав'яними рослинами. У різні пори року зайці поїдають рослини, які зберігають зелений колір й під снігом, тобто види, у яких хлоропласти не руйнуються під дією низьких температур. Серед видів, у яких відмирає надземна частина рослини, найчастіше поїдаються високостеблени трави, зокрема й злакові.

Методика досліджень. Живлення тварин вивчено за методикою А.М. Колосова, Н.Н. Баккеєва [2]. При цьому спостереження за живленням зайця сірого в польових умовах проведено за жировими слідами. Метод спостереження полягав у обліку поїдання різних видів рослин зустрінутих на жировках. Для можливості статистичної оброблення даних визначено кількість поїдів на 100 км маршруту. За ступенем їх поїдання, за методикою В.С. Романова [5] корми поділено на основні (понад 20 % поїдів), другорядні (6-20 %) та рідкісні (до 5 %).

Результати досліджень та їх аналіз. Встановлення складу зимових кормів важливо враховувати під час проектування проведення біотехнічних заходів з метою покращання трофічних і захисних умов для зайця. Особливості живлення зайця сірого, з урахуванням структури рослинного покриву, відображають матеріали таблиці. Нижче на цьому питанні зупинимося детальніше. При цьому розпочнемо з розгляду особливостей живлення зайця сірого в умовах узлісся.

Під узліссям розуміють край лісу, яким він межує з відкритими територіями. Узлісся характеризуються особливістю мікроклімату й морфологічною структурою. Для тварин узлісся відіграють особливу роль. Чимало видів тварин знаходять свій прихисток на узліссях, живляться на прилеглих територіях. Важливо враховувати й те, що ліси Полісся, на відміну від інших природно-кліматичних зон, щодо тварин характеризується плавним переходом одного біотопу в інший: лук у чагарникові насадження, потім у – лісові, обмежені узліссями тощо. У цих умовах зайці віддають перевагу живленню чорницею (близько 34 % поїдів). Важливо зазначити, що поїди цього чагарничка ми неодноразово зустрічали й у глибині лісу. Іншими словами, заєць чимало часу використовує узлісся як схованки, на живлення проникає у лісові насадження або відвідує прилеглі відкриті території. Наступними найпоширенішими об'єктами живлення є конюшина (12 %), яка утворює перший рослинний рівень узлісся. Зафіксовано чималу кількість поїдів стебел малини та вересу звичайного (6,8 та 6,6 % відповідно), яблуні дикої (5,6 %), груші звичайної (5,3 %), глоду (4,9 %) та бруслини бородавчастої (4,1 %).

У листяних лісах різних класів віку заєць сірий найчастіше живився чорницею, гілками та корою дрюку красильного (16,3 та 12,2 %). Дещо меншу частку у живленні виду займають: конюшина (7,5 %), молоді гілки граба звичайного (5,3 %), щавель кислий (5,1 %), кропива дводомна (5,0 %), грястиця збірна (4,9 %) та кульбаба лікарська (4,4 %). У мішаних лісах сліди живлення виду спостерігали ще частіше. Тут виявлено досить широкий спектр кормів, серед

яких у живленні зайця сірого також домінують чорниця (22,4 %), зіновать руська (18,5 %) та дрік красильний (16,6 %). Меншою мірою поїдалися граб звичайний (4,7) та конюшина (4,4).

Табл. Види кормів зайця сірого у зимовий період в умовах Житомирського Полісся (у перерахунку на 100 км стежкування)

№ з/п	Біотоп (стація)	Види рослин, що поїдаються	Кількість поїдів	Частка, %
1	2	3	4	5
1	Узлісся	- груша звичайна	54	5,3
		- яблуня дика	57	5,6
		- горобина	38	3,7
		- глід	50	4,9
		- бруслина бородавчаста	42	4,1
		- верес звичайний	67	6,6
		- ожина	28	2,7
		- осика	32	3,2
		- малина	69	6,8
		- чорниця	346	34,1
		- конюшина	123	12,2
		- невизначені види рослин	109	10,7
	Разом		1013	100,0
2	Листяні ліси різних класів віку	- груша звичайна	20	2,2
		- яблуня дика	26	2,8
		- горобина	8	0,9
		- глід	19	2,0
		- терен	8	0,8
		- бруслина бородавчаста	20	2,2
		- граб звичайний	50	5,3
		- осика	22	2,4
		- ожина	10	1,0
		- малина	20	2,1
		- чорниця	154	16,3
		- астаргал солодкий	26	2,7
		- брусниця	8	0,8
		- глуха кропива	25	2,6
		- грястиця збірна	46	4,9
		- дрік красильний	115	12,2
		- кропива дводомна	48	5,0
		- кульбаба лікарська	41	4,4
		- конюшина	70	7,5
		- паслін солодко-гіркий	18	1,9
- суниця лісова	30	3,2		
- хміль звичайний	8	0,8		
- щавель кислий	48	5,1		
		- невизначені види рослин	103	11,0
	Разом		942	100,0
3	Мішані ліси різних класів віку	- груша звичайна	35	2,8
		- яблуня дика	37	2,9
		- горобина	14	1,1
		- глід одноматочковий	11	0,9
		- терен	10	0,8

1	2	3	4	5
		- бруслина бородавчаста	8	0,6
		- граб звичайний	59	4,7
		- осика	29	2,3
		- ожина	36	2,9
		- малина	44	3,5
		- чорниця	280	22,4
		- зіновать руська	231	18,5
		- дрік красильний	207	16,6
		- бруслиця	26	2,1
		- кропива дводомна	45	3,6
		- верес звичайний	14	1,1
		- коноюшина	55	4,4
		- невизначені види рослин	110	8,8
		Разом		1251
4	Чисті шпилькові ліси різних класів віку	- андромеда багатоліста	12	2,8
		- білоус стиснутий	7	1,7
		- бруслиця	14	3,3
		- буловоносець сірувувтий	3	0,7
		- буюхи	12	2,8
		- верес звичайний	15	3,6
		- дрік красильний	78	18,5
		- журавлина болотна	20	4,8
		- зіновать руська	104	24,6
		- пухівки	8	1,9
- чорниця	117	27,8		
- невизначені види рослин	32	7,5		
Разом		422	100,0	

У чистих шпилькових лісах зайці здебільшого живилися чорницею (27,8 %), зіноваттю руською (24,6 %) та дроком красильним (18,5 %).

За ступенем поїдання до основних кормів зайця сірого, в умовах лісових угідь Житомирщини, можна віднести чорницю (16,3-34,1 %) та зіновать руську (18,5-24,6 %); до другорядних – дрік красильний (12,2-18,5 %), коноюшину (4,4-12,2 %), малину (3,5-6,8 %) та верес звичайний (1,1-6,6 %); до рідкісних – яблуню дику (2,8-5,6 %), граб (4,7-5,3 %), грушу звичайну (2,2-5,3 %), шавель кислий (5,1 %), кропиву дводомну (3,6-5,0 %), глід (0,9-4,9 %), грястицю збірну (4,9 %), журавлину болотну (4,8 %), кульбабу лікарську (4,4 %) та бруслину бородавчасту (0,6-4,1 %). Цікаво, що у зимовий період зайці часто відвідують сади присадибних ділянок, у яких до основних кормів можна віднести культурні плоди (яблуна, груша та ін.). Очевидно, що смакові властивості культурних і диких плодів для зайця сірого є різними. Частка інших видів рослин у раціоні зайців становить менше 4 %.

Висновки. На узліссях взимку зайці найчастіше живилися чорницею (34 % поїдів) та коноюшиною (12 %); у листяних лісах різних класів віку – чорницею (16 %) та дроком красильним (12 %); у аналогічних мішаних – чорницею (22 %), зіноваттю руською (19 %) та дроком красильним (17 %); у чистих шпилькових також різних класів віку – чорницею (28 %), зіноваттю руською (25 %) та дроком красильним (19 %).

За ступенем поїдання до основних кормів зайця сірого, в умовах лісових угідь Житомирщини, можна віднести чорницю (16,3-34,1 %) та зіновать руську (18,5-24,6 %); до другорядних – дрік красильний (12,2-18,5 %), коноюшину (4,4-12,2 %), малину (3,5-6,8 %) та верес звичайний (1,1-6,6 %); до рідкісних – яблуню дику (2,8-5,6 %), граб (4,7-5,3 %), грушу звичайну (2,2-5,3 %), шавель кислий (5,1 %), кропиву дводомну (3,6-5,0 %), глід (0,9-4,9 %), грястицю збірну (4,9 %), журавлину болотну (4,8 %), кульбабу лікарську (4,4 %) та бруслину бородавчасту (0,6-4,1 %). Частка інших видів рослин у раціоні зайців становить менше 4 %.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на певну кількість публікацій, присвячених динаміці чисельності зайця сірого, впливу хижаків на кількісні показники його популяції, особливостям біотопічного розподілу в умовах Центрального Полісся й Житомирщини зокрема, чимала кількість питань залишається недостатньо вивченою чи нез'ясованою загалом. До таких питань можна віднести вивчення змін меж помешкань залежно від пір року, визначення довжини добового ходу, особливостей живлення на відкритих територіях, кормоздобування у зимовий період, розроблення комплексу спеціальних біотехнічних заходів, спрямованих на покращення умов проживання зайця, можливість вольєрного розведення й випуску в природу.

Література

1. Допельмайр Г.Г. Биология лесных птиц и зверей : учебн. пособ. [для студ. лесотехн. ВУ-Зов] / Г.Г. Допельмайр, А.С. Мальчевский, Г.А. Новиков Г.А. и др.; под общ. ред. Г.А. Новикова. – Изд. 2-ое, [перераб. и доп.]. – М. : Изд-во "Высш. шк.", 1966. – 403 с.
2. Колосов А.М. Биология зайца-русака : матер. к познанию фауны и флоры СССР / А.М. Колосов, Н.Н. Баккеев. – М. : Изд-во Тип. ЦО МВС СССР "Красная звезда", 1947. – 102 с.
3. Колосов А.М. Биология промыслово-охотничьих зверей СССР / А.М. Колосов, Н.П. Лавров, С.П. Наумов. – М. : Изд-во "Высш. шк.", 1979. – 416 с.
4. Корнеев О.П. Заяць-русак на Україні / О.П. Корнеев. – К. : Вид-во Київ. ДУ, 1960. – 108 с.
5. Романов В.С. Охотоведение : учебник / В.С. Романов, П.Г. Козло, В.И. Падайга. – Мн. : Тесей, 2005. – 448 с.
6. Савицкий Б.П. Млекопитающие Белоруссии / Б.П. Савицкий, С.В. Кучмель, Л.Д. Бурко. – Мн. : Изд. центр БГУ, 2005. – 318 с.
7. Справочник охотника / под ред. М.С. Долбика. – Изд. 2-ое, [перераб. и доп.]. – Мн. : Изд-во "Ураджай", 1987. – 302 с.
8. Татаринев К.А. Звірі західних областей України / К.А. Татаринев. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 301 с.
9. Харченко Н.Н. Охотоведение : учебник / Н.Н. Харченко. – М. : Изд-во МГУЛ, 2002. – 370 с.

Власюк В.П. Особенности зимнего питания зайца-русака (*Lepus europaeus* Pall.) в лесных угодьях Житомирщины

Рассмотрены особенности питания зайца-русака в зимний период в лесных угодьях Житомирской области. Определен видовой состав растений, которыми питается вид в это время. Эти материалы важны для проектирования проведения биотехнических мероприятий. Установлено, что в зимний период на опушках заяц-русак в основном питался черникой (34 %), клевером (12 %), малиной и вереском обычным (по 7 %); в лиственных лесах различных классов возраста – черникой (16 %), дроком красильным (12 %) и клевером (8 %); в смешанных лесах – черникой (22 %), раkitником русским (19 %) и дроком красильным (17 %); в чистых хвойных лесах – черникой (28 %), раkitником русским (25 %) и дроком красильным (19 %).

Ключевые слова: заяц-русак, биотоп, стация, питание, кормовая база, опушка, зимний период.

Vlasyuk V.P. Some Nutrition Peculiarities of Grey Hare (*Lepus Europaeus* Pall.) in Zhytomyr Forest Lands in Winter Period

Some nutrition peculiarities of grey hare (*Lepus europaeus* Pall.) in Zhytomyr forest lands in winter period are considered. The species structure of plants which hares eat is established. These data are important in biotechnical measures planning. It is also established that in winter period at forest edge grey hare mainly feeds on blueberry (34 %), trefoil (12 %), raspberry and calluna (7 % each); in deciduous forests of different forests of different class and age – blueberry (16 %), genista tinctoria (12 %), trefoil (8 %); in mixed forests – blueberry (22 %), laburnum Rus (19 %) and genista tinctoria (17 %); in pure coniferous forests – blueberry (28 %), laburnum Rus (25 %) and genista tinctoria (19 %).

Key words: grey hare, biotop, station, nutrition, forage, forest edge, winter period.
